

EBUZZİYA TEVFİK'İN TÜRK BASIMCILIĞINA GETİRDİĞİ YENİLİKLER

Fahriye (Mercanlıgil) GÜNDOĞDU

Ebuzziya Tevfik; Tanzimat, İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerini yaşamış, değerli bir edebiyatçı, gazeteci, yayıncı ve basımcıdır. Ebuzziya Tevfik bugün yeterince tanınmıyorsa, şansızlığı basımcılık yayıncılık etkinliklerini XIX. yüzyılda sürdürmesinden kaynaklanır. İlgili literatür sürekli XVIII. yüzyıl basımcılığı özellikle Müteferrika dönemi basımcılık etkinliklerini kapsar. Kanımızca, Türk basım tarihi artık bu yüzyıla ait bilgilerin pek çoğuna ulaşmıştır. Oysa, XIX. yüzyılda Türk basımcılığı emekleme dönemini geride bırakmış, gelişmeye başlamıştır. Bundan böyle araştırmaların bu döneme yönelik olmasında yarar vardır. Ancak XIX. yüzyılda basımcılığın gelişmesine paralel olarak, basımevi ve yayın sayısındaki hızlı artış ve elimizde bunlara ilişkin kesin sayısal verilerin bulunmayışı araştırmacıları güç durumda bırakmaktadır. Bu döneme ilişkin bilinen tek çalışma Dr. Jale Baysal'a aittir. (1) Fakat bu çalışma da sadece 1729-1875 yılları arasında etkinlik gösteren basımevlerini, basılan kitap sayısını ve bunların konu analizlerini içerir. 1875 yılından sonrası yeni Türk harflerinin kabul edildiği 1928 yılına kadar şimdilik karanlıktadır. İşte Ebuzziya Tevfik'in Türk basımcılığına ve Türk yayıncılığına yenilikler getirdiği yıllar bu döneme rastlamaktadır.

Türkiye'de modern basımcılık etkinliklerini Ebuzziya Tevfik başlatmıştır. Güzel sanatların çeşitli dallarında ince bir zevke, yaratıcı güce sahip olan Ebuzziya; Batı'dan sağladığı olanaklarla yine o devir Avrupa'sındaki örnekleri aşan eserler basmış, Türk basımcılığını Avrupa'ya tanıtmıştır.

XIX. Yüzyıl basım dünyasının merkezi Leipzig'de kurulan «Leipzig Matbuat Cemiyeti», Matbaa-i Ebuzziya'da basılan tüm eserleri, çeşitli ülkelerden gelen binlerce eser arasından seçerek Internationaler Graphischer Muster-Austausch adlı albümünde yer vermiştir. (2) Hatta, dernek 1890'da Ebuzziya'ya bir takdirname ve şeref madalyası göndererek ödüllendirmiştir. (3)

(1) Baysal, Jale. Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Basımları Kitapları. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1968.

(2) Aylık Ansiklopedi. Yayınlayan: Server İskit. İstanbul: İskit Yayınevi, 1945. s. 289.

(3) a.y.

«Times» gazetesinin de Ebuzziya Matbaasını takdir eden bir yazısı Ebuzziya'nın 1891 yılına ait Nevsal-ı Marifet adlı eserinin dış kapağına basılmıştır.

Türk basımcılığını o zamana kadar süregelen ve halk dilinde «Acem baskısı» denilen kirlî ve kötü baskıdan kurtaran Ebuzziya Tevfik'in, sanatlaştırdığı kitap baskısı Fransa cumhurbaşkanının da dikkatini çekmiş, «maarif hizmeti» dolayısıyla kendisine bir liyakat madalyası göndermiştir.

Bir basımcılık terimi olan ve bir kitabın sanat yönünden iç ve dış şekillendirmesi anlamına gelen «Kitap şekillendirme» yazma eserlerimizden sonra en mükemmel şekliyle Ebuzziya Tevfik'in eserlerinde görülür. Bu yazıda, Ebuzziya Tevfik'in kitap şekillendirmesine ne gibi yenilikler getirdiğini, son derece kaliteli baskı sonuçlarını nasıl sağladığını ayrıca bugün Türk basım sanayinde oldukça önemli bir yeri olan kartpostal basımcılığına katkılarını ortaya koymayı amaçladık.

RESİMLİ BASKI: XVIII. ve XIX. yüzyıl sonlarına kadar bizde resimli baskı, ağaç ve bakır üzerine elle yapılan oymalar yani tahta ve bakır kalıplara bağlı kalan ve zamanla şekillenen çizgilerdir. Başka bir ifadeyle, kitaplardaki resimler; konu, teknik ve malzeme yönünden belirli kalıpların dışına çıkamayan, kalite ve görsel açıdan oldukça ilkel gravür resimlerdir.

Ebuzziya Tevfik ilk kez resme Batı anlayışı getirmiş, işlenen konu, biçimsel yapı ve teknik açıdan günümüzdeki resimli baskılara çok benzeyen hatta artistik yönüyle aşan resimli kitapları XIX. yüzyıl sonlarında basmaya başlamıştır. İlk resimli kitabı 1887'de (H. 1303) bastığı *Rebi-i Marifet* adlı yıllık/almanak türü bir eserdir. *Rebi-i Marifet*'deki resimler işledikleri konulara bağlı olarak 3 grupta toplanmıştır. Bunlar: Bir sene içinde şöhret olmuş siyaset adamlarına veya önemli kişilere, yeni buluşlara ve tanınmış ülkelerin vefat eden bilginlerine ait resimlerdir.

Ebuzziya'nın bastığı resimler teknik ve görsel açıdan önceki baskı resimlerden çok farklıdır. Klişelerinin çoğu siparişi üzerine Avrupa'da yapılmış (4) bir kısmını da seyahatleri sırasında bizzat kendisi toplamıştır. (5) Teknik ve kullandığı malzeme Avrupa için de yenidir.

Rebi-i Marifet'deki şahıs resimleri, tek tek tüm ayrıntıları örneğin, saç ve sakal kılları, göz altındaki halkalar, giyisilerin incecik kıvrımlarına kadar işlenmiş gravür resimlerdir. Klişelerin orjinalleri ya ressamlar tarafından hazırlanmış ya da fotoğraflarından yararlanılmıştır. Klişelerde metal olarak çelik kullanılmış olması ihtimali vardır. Çünkü, çelik ince gözenekli yapısı ile resimlerde en ince ayrıntıları gösterme olanağı sağlar. Çelik üzerine özel iğne ve çelik kalemlerle oyularak (bir kısmı ıslak kazı tekniğinde olduğu gibi asitle yedirilmiş olabilir) hazırlandığı sanılan bu klişelerle aslının tıpatıp bir kopyesi olan çok zarif baskı sonuçları alınmıştır.

(4) Ebuzziya Tevfik. *Rebi-i Marifet*. İstanbul. Matbaa-ı Ebuzziya, 1887 s. 1.

(5) Ebuzziya Tevfik. *Rebi-i Marifet*. İstanbul. Matbaa-ı Ebuzziya 1889 s. 3.

Ebuz-
almış-

bas-
tlaş-
maa-

ekil-
son-
da,
son
sım
rını

imli
alıp-
tap-
dışı-

bi-
yen
ma-
adlı
ko-
ol-
ül-

re-
al-
k-

ç
r
n
k
n
d
a

Çelik oyma tekniğinin XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle portre, yıllık, seyahatname, roman ve sanat takvimlerinde kullanılmış olması (6) Avrupa'daki yeniliklerin sürekli ve dikkatli bir izleyicisi olan Ebuzziya Tevfik'in de yıllığındaki resimleri çelik klişelerle basmış olduğu ihtimalini artırılmaktadır.

Rebi-i Marifet'deki en ilginç resimler Kremzir Köşkü ve Almanya İmparatoru Wilhelm'in Ems İstasyonu'na gelişini gösteren fotoğraflardır. Resimlerdeki ton değerlerinin küçük nokta formasyonlarına dönüşmesi, klişelerinin fotoğrafik yöntemlerle hazırlandığını göstermektedir. Fotoğraf yoluyla klişe yapımının keşfi, fotoğrafik yöntemlerin bulunduğu ve geliştirildiği tarihlere rastlar. İlk kez 1824'de fotoğraf çekiminden yararlanılarak metal klişe yapılmıştır. (7) Foto-klişeler 1871 yılından itibaren ticari yönden kullanılır hale gelmiş, 1880 yılında da kitap ve dergilerdeki oyma resimlerin yerini foto-klişe yoluyla yapılan resimler almaya başlamıştır. (8) Ebuzziya da bu sıralarda Avrupa gezilerine çıkmıştır. Ayrıca kendisi de Almanya İmparatoru Wilhelm'in Ems İstasyonu'na gelişini gösteren fotoğrafın altında küçük bir notla tekniği açıklamıştır:

«İşbu resim vario tipi (9) denilen tarzın numunesidir ki, fotoğrafla cam üzerine alındıktan sonra, bazı kimyevi eczalar vasıtasıyla kendi kendine hak olunur. Gerek bu, gerek Kremzir Sayfiyesi'nin resmi mücerred numune olmak üzere çekilmiş ve basılmıştır.»

Ebuzziya'nın yıllık ve almanaklarındaki resimler teknik açıdan olduğu kadar işledikleri konular açısından da daha önceki basılı resimlerden çok farklıdır. XIX. yüzyıl sonlarına kadar kitaplarda fotoğrafların görülmemesi doğaldır. Çünkü teknik çok yenidir. Fakat portre resimlerine de rastlanmamıştır. Basın tarihimiz üzerine yazılmış bir kitapta, kaynak gösterilmeksizin, «Matbuatımızda resim neşretmek 1831'den 1896 yılına kadar din basması ile günah sayılıp, yasak edilmiştir.» denilmektedir. (10) (Matbuat nizamnamelerinde böyle bir yasaklamaya rastlamadık.) Bu yıllar arasında resimli gazete ve kitaplar basıldığına göre bu, portre resimleri için geçerli şifahi bir yasaklama olabilir. Ayrıca yine aynı eserde, 1891 yılında Ahmet İhsan'a Servetifünun dergisini kurarken «... sakın Müslüman resmi basmayasın, Müslüman resmi basmanın günahı vardır.» denilip, bu şartla izin verildiği fakat Ahmet İhsan'ın dergisinde ilk Müslüman resmini (Ahmet Vefik Paşa) bastığı ve tepki ile karşılandığı bildirilmektedir.

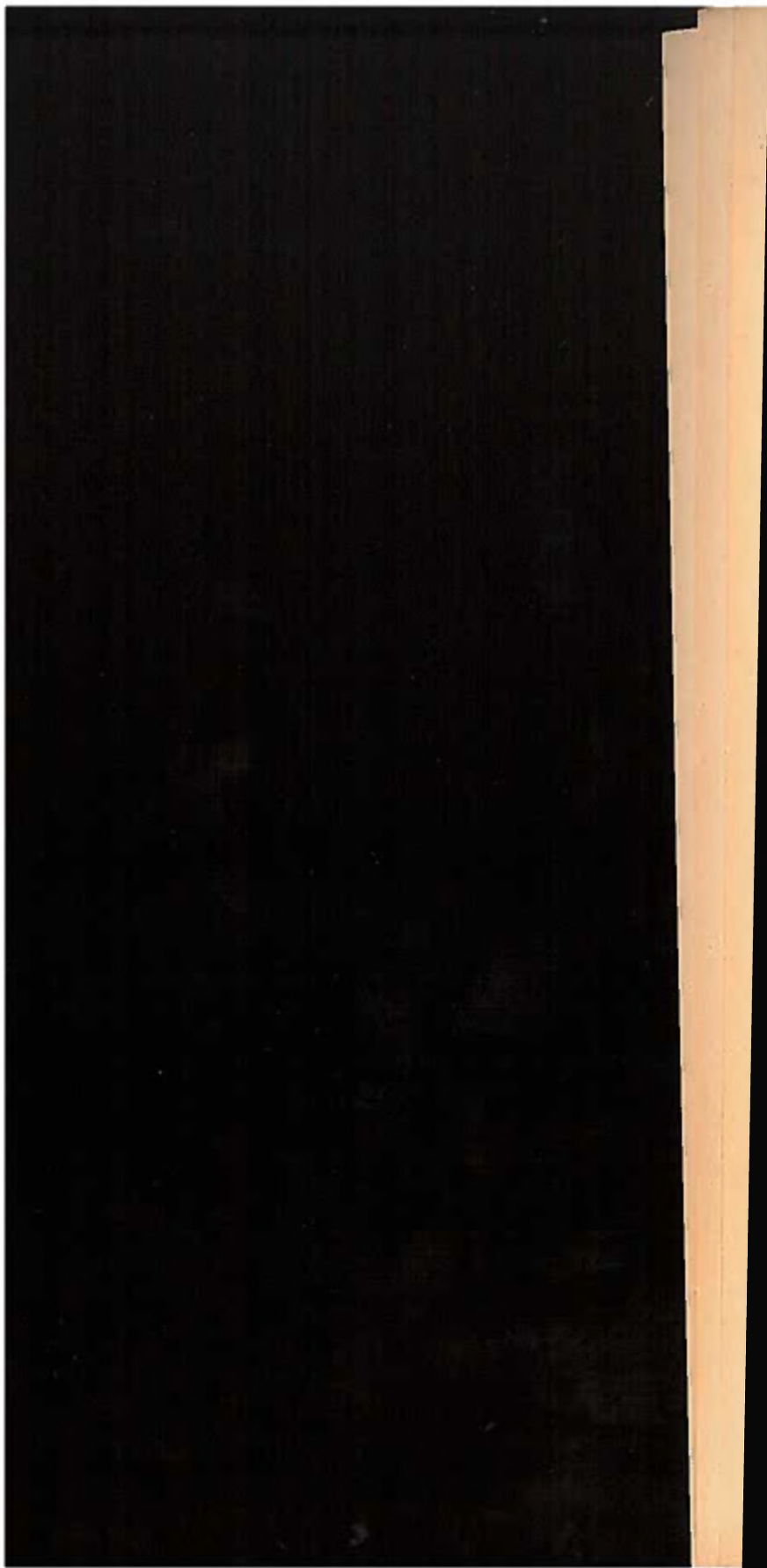
(6) Matbaacılık Bilgileri. (Cilt: 1 Matbaacılık Lügatı) İstanbul Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1965. s. 47.

(7) Türker, Vural. Basılı Esaslar Hazırlama Teknikleri ve Kütüphanecilikteki Yeri. Klişe Yapımının Tarihçesi. Ankara: HÜ, 1961. (taksir)

(8) a.y.

(9) Vario - klişograf. Elektronik bir klişe oyma makinesidir. Klişografıta bir elektrikli göz orjinal resmi yoklayarak tarar. Resmin açığı koyulu yerlerine göre değişen elektrik akımı başka bir yerde oyma iğnesini çeşitli şiddetlerde harekete geçirerek, resmin ton değerlerine göre noktalar açtırır. (Matbaacılık Bilgileri, s. 154).

(10) Oral, Fuat Süreyya. Türk Basın Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 1729 - 1922 1831 - 1922. Ankara: Oral Yayınları, 1966. s. 162.

Oysa Ebuzziya Tefvik, daha 1887 yılına ait Rebi-i Marifet'te ve daha sonraki yıllıklarında tam sayfa halinde Müslüman, Hıristiyan ayırdetmeksizin birçok portre resmi basmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, basılı kitaplarda portre resmine rastlanmadığına, gazetede de ilk kez 1891'de görüldüğüne göre Ebuzziya Tefvik portre resimlerin de öncüsüdür.

Bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi; Türk basımcılığında resimli yayınların ilk örneklerini veren Ebuzziya Tefvik değildir. Ancak yeni basım teknolojisi olanaklarını kullanarak, bugünkü anlamda resimli kitapları portre resimleri ve fotoğraflarla ilk kez basan Ebuzziya Tefvik'dir.

BASKI KİTAPLARDA SÜSLEME MOTİFLERİNİN KULLANILMASI : Basımcılığın Türkiye'ye girişi ile asırlarca el emeği, göz nuru ile uzun zamanda hazırlanan el yazması kitaplarımız; beraberlerinde cilt, hat, tezhip gibi kitapçılık sanatlarımızı da alıp götürerek birer birer ortadan çekilmişlerdir. Kitapların hızla makinelerle çoğaltıldığı basmalar devrinde kitap tezhibi de önemini ve özelliklerini yitirmiştir. Aslında bu süslemelere artık tezhip denilemez. Çünkü süslemede kullanılan teknik, malzeme tamamen farklı olup, insan elinin yerini makine ve baskı kalıpları almıştır.

XVIII. yüzyılda yazmaların etkisinde kalınarak basılan kitaplarda özellikle giriş ve son bölümleri varsa iç kapakları ve konu başlıkları çeşitli motiflerle süslenmiştir. Ayrıca geleneksel tarzda metinler çerçeve (cetveli) içine alınmıştır. Her iki yüzyılda da kullanılan süsleme motifleri, baskı kalıpları ile elde edilen tek renkli, düz, basit çizgi ve motiflerdir.

XIX. yüzyıl sonlarına doğru açıklayıcı özelliği olan resim ve şekillerin önem kazanması ile süsleyici niteliği olan bu motiflere artık kitaplarda yer verilmez.

Ebuzziya Tefvik'in eserlerinde, belki tezhibe duyduğu özlem belki de güzellik yaratmak, satışı artırmak amacıyla yoğun süsleme çalışmaları görülür. Çoğunlukla, okuyucu için çok yeni ve ilginç olan yıllık/almanak türü kitaplarında süslemeye ağırlık vermiştir. Bunlarda; iç kapak, konu başlıkları, bölüm araları bezemesi ve kenar süsleri belirli bir dönemin usulüpe özelliklerini yansıtmayıp, seçmeci bir uslubun kullanılmış olduğunu gösterir. Süs öğelerinde Barok, Gotik ve Arabesk tezyinat özellikleri görülür.

İyi bir hattat olan Ebuzziya Tefvik kûfi yazıyı dekoratif bir stilde yazarak, Avrupa'da klişelerini hazırlatmış ve ilk kez basmıştır. Estetiğe çok önem veren Ebuzziya Tefvik, eserlerinde kûfi yazı ile uyum sağlayacak geometrik bezemeler kullanmıştır. Avrupalıların meandr, grek, Türklerin aşık yolu veya sapak dedikleri geometrik bezeme, Türk-İslâm ülkelerine ait, motiflerin birbiri içine girmesi esasına dayanan girift bezeme (Arabesk tezyinat), geometrik tığlar ve Helenistik çağ mermer süslemesinde görülen geometrik bordürler kenar süslemelerinde sıklıkla kullanılmıştır. Metinler kırmızı veya siyah desenli cetvellerle çerçevelemiştir. Konu başlıklarında, bölüm aralarında ve iç kapak süslemesinde geometrik bordürlerin yanı sıra stilize edilmiş bitki motifleri ile çalışılmıştır. Başlıcaları : Lale, karanfil, kıvrıkdağ, sarmaşık, asma, yonca, maydanoz, defne, kenger (yabani enginar) yaprakları ve çeşitli meyvelerdir.

ha son-
peksizin
kitap-
rıldı.

li ya-
basım
port-

MASI :
an za-
tezhip
ilmiş-
p tez-
k tez-
fark-

özel-
mo-
içi-
alıp-

erin
yer

de
gö-
rü
hk-
nel-
tir.

ca-
m
ik
e-
m
e-
r.
k-
e-
n

Adı geçen motifler ve geometrik bezemeler bazı stil değişiklikleri ile Türk tezhibinde kullanılmıştır. Fakat Ebuzziya'nın eserlerinde daha önce ne yazmalarımızda ne de basmalarımızda rastlamadığımız değişik türde süs öğeleri ile karşılaşırız. Bunlar: Yılan, ejder, kuğu ve efsanevi hayvan figürleri, melek başı tasvirleri ve gravür olarak çalışılmış tanrı ve tanrıça resimleridir. Diğer süslemelerle uyum içinde kaynaştırılarak kullanılmışlardır.

Ebuzziya Tefvik'in çeşitli usullardan seçilmiş çok sayıda motifi biraraya getirerek basması daha doğrusu klişelerinin hazırlanması, basımcılığımızın o günkü koşullarıyla olanaksızdır. Resimli baskıda olduğu gibi süsleme motiflerinin de klişelerini Avrupa'dan sağlamıştır. Cetveller XVIII. ve XIX. yüzyılda Avrupa basımında kullanılan Art Nouveau (Modern Sanat) tipi süslemeler, kenar süslemeleri ise yine Avrupa işi hazır bordür klişeleridir. Ayrıca çiçek motiflerinin hakim olduğu süslemelerde bronz matbaa süsleme çiçekleri'nden yararlanılmıştır.

Ebuzziya Tefvik, eserlerini sadece motiflerle ve diğer süs öğeleriyle değil renkli sayfalar kullanmak suretiyle de süslemiştir. Böylece siyah ve gri tonlarındaki süslemeler renkli zemin üzerinde daha güzel ve belirgin bir görünüm almıştır. Zaman zaman değiştirdiği «Matbaa armaları» da başlı başına birer süs öğesidir.

Özet olarak; Ebuzziya Tefvik Türkiye'de basımcılık etkinliklerinin başlaması ile önem ve özelliklerini yitiren tezhip sanatının, basım araçları aracılığı ile devam ettirilebileceğini kanıtlayan, değişik malzeme, teknik ve usul kullanarak kitap tezhibini baskıda gerçekleştiren ilk basımcımızdır.

KARTPOSTAL BASIMCILIĞI: Genel bir tanımla kartpostal, haberleşmede kullanılan bir yüzü resimli diğer yüzü adres ve yazı yazmaya ayrılmış posta kartıdır. Bugün Türk basım sanayinde oldukça önemli bir yeri olan partpostal basımcılığı Türkiye'de ne zaman başlamıştır? Bu konuda yaptığımız araştırma sonucunda, herhangi bir yayın ve Ebuzziya'nın kartpostal-ları dışında doküman bulunamamıştır.

Ebuzziya Tefvik kitap, dergi ve gazete gibi basılı ürünlerin yanı sıra XIX. yüzyıl sonlarında partpostal basımcılığı da yapmıştır. Renkli ve siyah beyaz olarak bastığı, resimlerin Lâtin ve Arap harfleri ile yazılmış küçük notlarla açıklandığı kartpostal-ları: **Sultanlar, Saraylar, Meşâhir, Meşhur Osmanlı Paşaları, Dünya Meşhurları ve Osmanlı tipleri** olmak üzere altı seriden oluşur. Ayrıca her seri içinde yer alan kartpostal-lar birbirini izleyen sıra numaraları almışlardır. Bugün elimizde bulunan Ebuzziya'nın basmış olduğu kartpostal-lar seri ve sıra numaralarına göre şunlardır: (11)

Sultanlar Serisi :

No: 1 Fatih Sultan Mehmet

Saraylar Serisi :

No: 1 Beylerbeyi Sarayı

(11) Ziyad Ebuzziya'nın özel koleksiyonundan.

Meşâhır Serisi :

- No: 1 Gazi Osman Paşa
No: 2 (Yaver) Şakir Paşa
No: 3 Edhem Paşa
No: 4 Gazi Ahmet Muhtar Paşa
No: ? Kaumphovener - Grumphow

Meşhur Osmanlı Paşaları Serisi :

- No: 3 Esad Paşa
No: 5 Hali Şerif Paşa
No: 6 Hobert Paşa
No: 7 (Serdar) Abdülkerim Paşa
No: 8 (Serdar) Ömer Paşa
No: 9 Donizetti Paşa

Dünya Meşhurları Serisi :

- No: 2 Emil Zola
No: 3 Almanya İmparatoru Wilhelm

Osmanlı Tipleri Serisi :

- No: 3 Tulumbacılar
No: 4 Çerkezler
No: 5 Kürt Beyi
No: 6 Çerkez Asilzadesi
No: 7 Zeybekler
No: 8 Modern İtfaiye Kurucusu Seçni Paşa
No: 9 Zühaf Borazanı

Kartpostallar üzerinde basım tarihlerinin bulunmayışı nedeniyle Ebuziya Tevfik'in kartpostal basımcılığına hangi tarihte başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Dünya Meşhurları Serisinin «Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti» ni temsil eden 3 numaralı kartpostalı üzerindeki basım tarihi 1898'dir. II. Wilhelm, üç kez, bu arada 1898 yılında İstanbul'a gelmiş ve II. Abdülhamit tarafından misafir edilmiştir. Türklerin yakınlığı karşısında Wilhelm Sultan Ahmet Meydanı'ndaki «Alman Çeşmesi» diye anılan çeşmeyi bu ziyaretin bir anısı olarak yaptırmıştır.

1898 yılında Osmanlı basınında günün konusu olan bu ziyareti Ebuzziya Tevfik de bir kartpostal basarak ebedileştirmiştir. (18 Ekim 1898) Üzerinde Kayser (Kaiser) Wilhelm ve kraliçenin resimlerinin ayrıca Türk ve Alman bayrakları ile kısa bir açıklamanın bulunduğu bu partpostal Türkiye'de basılan ilk renkli kartpostalıdır. Büyük bir olasılıkla, siyah beyaz kartpostallarını bu tarihten daha önce basmıştır. Buna dayanarak diyebiliriz ki, Ebuziya Tevfik 1890'lı yıllarda Türkiye'de kartpostal basımcılığına öncülük ederek bugüne kadar saptanabildiği kadarıyla 29 adet tek renk 2 adet de renkli kartpostal basmıştır.